

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE

OPȚIUNI ISTORIOGRAFICE

Serie nouă

Numărul 1 / 2024

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
2024

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Laurențiu Rădvan, Mircea-Cristian Ghenghea, Adrian Vițalaru (Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), Mihail Băț (Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)

COMITETUL DE REDACȚIE

Maria-Cristina Ciobanu (redactor șef), Andrei Archiudean, Daniel Cucu, Andrei Bordeianu, Bogdan-Ștefan Novac (Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Adresa (materiale trimise pentru publicare sau altă corespondență): Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, B-dul Carol I, Nr.11, 700506 - Iași, România.

Telefon: +40758550922 (Comitetul de Redacție); +40(232)201056 (Secretariatul Facultății de Istorie)

Website: <https://optiuni-istoriografice.ro/>

E-mail: optiuni.istoriografice.is@gmail.com

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor publicate revine exclusiv autorilor.

Tehnoredactor: Florentina Crucerescu

ISSN 1582 - 2842

CUPRINS / SUMMARY

Lucrețiu-Ion BÎRLIBA

Cuvânt înainte / Foreword5

ARTICOLE / ARTICLES

Alexandru Dănuț CRĂCIUNAȘ

Cetatea Șiria – Ascensiune și Decădere

The Fortress of Șiria – Rise and Fall7

Paula TEU

Noi informații cu privire la prima misiune iezuită din Moldova
(sfârșitul secolului XVI)

New informations regarding the first Jesuit mission in Moldavia (late 16th
century)25

Emanuel-Pavel URSAN

Întâiul deceniu de activitate al Facultății de Litere a Universității din
Iași (1860-1870)

The first decade of activity of the Faculty of Letters of the University of Iași
(1860-1870)51

Vlada CONDREA

Fondarea „Ministerului Adevărului” Sovietic

The founding of the Soviet "Ministry of Truth"65

Daniel CUCU

Notele ultimative sovietice și cedarea Basarabiei către URSS
reflectate în presă (26 iunie-4 iulie 1940)

The Soviet ultimatums and the cession of Bessarabia to the USSR seen in
press (June 26th-July 4th 1940)77

Andreea BROASCĂ

Colecțiile de artă românească în timpul comunismului: confiscările și constituirea colecțiilor naționale (1948-1978)

Les collections d'art roumaines pendant le communisme: confiscations et constitution de collections nationales (1948-1978)107

Paula CORPODEAN

De la Declarația Universală a Drepturilor Omului la actul final de la Helsinki. Aspecte ale încălcării drepturilor omului în România comunistă

From the universal declaration of human rights to the Helsinki final act. Aspects of human rights violation in communist Romania.....117

Aurel SPÎNU

Privind spre public. Muzeele în peisajul social-media (studiu de caz: Muzeul Național de Istorie a Moldovei)

Looking to the public. Museums in the social media landscape (case study: the National History Museum of Moldova)139

PREZENTĂRI DE CARTE / BOOK REVIEWS

Nicoleta ROMAN, „Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine”. Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea (**Cosmina-Emanuela BUTNARIUC**)151

Candace FLEMING, Familia Romanov. Asasinat, revoluție și prăbușirea Rusiei Imperiale (**Sebastian HAJA**)157

David PRIESTLAND, Steagul Roșu. O istorie a comunismului (**Marius MURARIU**)162

Valeriu CERBA, Adevărul despre agresiunea rusă din Transnistria (**Nicoleta SVITIC**)170

CUVÂNT ÎNAINTE

Revista *Opțiuni istoriografice* a luat naștere în anul 2000, datorită unei inițiative entuziaste a unui grup de studenți ai Facultății de Istorie, sprijiniți de profesorii aceleiași Facultăți. După entuziasmul inițial a venit (poate prea devreme) o anumită inerție și deși revigorată parțial de doctoranzi, revista și-a încetat apariția după 2009, o dată cu plecarea acestor doctoranzi către noi îndatoriri, care nu le mai permiteau să desfășoare munca de redacție anterioară.

După mai bine de 15 ani, revista capătă o nouă înfățișare, datorită altor tineri studenți caracterizați prin același entuziasm. Ea își păstrează numele, dar devine *Serie nouă*, din două motive: primul, pentru a marca un nou început, al doilea, pentru că o continuitate după un deceniu și jumătate nu s-ar mai fi numit continuitate. *Opțiuni istoriografice* se adresează în primul rând tinerilor pe cale să devină istorici, acordând prioritate publicării materialelor studenților din toate ciclurile de studii, dar și cercetătorilor aflați la începutul carierei. Nu sunt însă excluși seniorii cercetării, care dau, cu siguranță, și mai multă greutate științifică publicației. Temele propuse sunt diverse, acoperind epoci de la preistorie până la istoria recentă, însă revista rămâne deschisă și abordărilor interdisciplinare (utilizarea metodelor științelor exacte în arheologie, interferența cu studiile clasice, antropologia, geografia etc.). Conducerea Facultății de Istorie nu numai că a sprijinit această inițiativă, dar s-a îngrijit ca materialele să fie prezentate la un nivel corespunzător pentru tinerii istorici. De altfel, unul din dezideratele noii echipe redacționale îl constituie menținerea unui standard ridicat al calității articolelor și încercarea de a-l îmbunătăți continuu. Însă, pentru toate acestea, trebuie răbdare, perseverență, încredere reciprocă și multă, multă putere de muncă. O revistă nu se poate realiza fără sacrificii, dar sunt convins că membrii redacției sunt deja conștienți de acest lucru. Un alt element care trebuie să mențină activitatea revistei îl reprezintă continuitatea și deși sistemul Bologna a modificat durata anilor de studii (constituind

una din cauzele încetării apariției revistei), prin efortul conjugat al unor generații care au știut să se adapteze schimbărilor, continuitatea poate fi asigurată. Altfel, această inițiativă ar rămâne doar o frumoasă încercare a unei *restitutio* eșuate.

Nutresc convingerea că pasiunea pentru istorie poate concentra energii și stimula apariția regulată a unei reviste de care studenții Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” au nevoie. Urez succes echipei redacționale, tuturor studenților care doresc să contribuie cu lucrări și, mai cu seamă, o viață cât mai lungă revistei *Opțiuni istoriografice*!

Iași, noiembrie 2024

Lucrețiu-Ion Bîrliba

Decanul Facultății de Istorie

CETATEA ȘIRIA – ASCENSIUNE ȘI DECĂDERE

THE FORTRESS OF ȘIRIA – RISE AND FALL

Alexandru Dănuț CRĂCIUNAȘ*

Cuvinte cheie: cetate, Șiria, Zarand, Transilvania, domeniu, conflict.

Keywords: fortress, Șiria, Zarand, Transilvania, domain, war.

Rezumat: Cetatea Șiria a avut un rol deosebit de important în sistemul de fortificații al comitatului Zarand în perioada medievală. Amplasată în partea de sud-vest a comitatului, această cetate a fost supusă unui proces de construcție în mai multe etape, începând cu secolul al XIII-lea (după invazia mongolă din 1241) și până în secolul al XV-lea, perioadă în care cetatea se afla sub stăpânirea familiei Báthory. Fortificația a fost un punct strategic important pentru controlul drumurilor comerciale și militare din regiune, fiind în același timp centrul politic și administrativ al comitatului Zarand începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, până în anul 1557.

Pe parcursul Evului Mediu, cetatea a cunoscut atât perioade de ascensiune, cât și perioade de decadență, care au culminat cu aducerea acesteia în stare de ruină, în secolul al XVIII-lea. Astfel, în ce privește perioadele de ascensiune ale cetății Șiria și ale domeniului acesteia, urbaniul de la 1525 ne oferă informații edificatoare. Potrivit acestui document, domeniul cetății Șiria însuma la începutul secolului al XVI-lea 121 de localități (sate și târguri), cu 10 mai multe față de secolul al XV-lea. Potrivit documentului donațional de la 1 august 1439 al regelui maghiar către despotul sârb Gh. Brancovici, domeniul cetății Șiria avea în componență la acel moment 110 sate. Cetatea a constituit centrul unui domeniu funciar care, pe lângă satele din jur, mai deținea controlul unor mine de aur, argint, cositor și a unor spălătorii de aur și argint din râurile domeniiale.

Decadența cetății Șiria și a domeniului acesteia se datorează în bună măsură instabilității politice și a luptelor purtate de regalitatea maghiară, apoi de habsburgi împotriva otomanilor. Prima ocupație otomană începe între anii 1566 – 1567, când trupele lui Pertaf pașa au ocupat Șiria. Turcii nu au reușit să își impună controlul pentru multă vreme, fortificația fiind recucerită de creștini în 1595. Cu toate acestea, luptele dintre creștini și musulmani contribuie la

* Doctorand, Școala doctorală de Științe Umaniste, specializarea Istorie, Universitatea de Vest din Timișoara; e-mail: a_craciunas@yahoo.ro.

decadența definitivă a cetății și a domeniului acesteia pentru că se derulează aproape anual, iar la începutul secolului al XVII-lea cetatea intră din nou sub dominație otomană până la finalului acelui veac, când e cucerită de habsburgi. Ocuparea cetății de către răsculații din 1784 a determinat trupele habsburgice să o bombardeze cu artileria, transformând-o în ruine și marcând astfel finalul fortificației de la Șiria.

Studiul de față are drept obiectiv principal extinderea analizei evoluției cetății Șiriei pe parcursul secolelor XIV-XVIII și asupra aspectelor sociale, politice, administrative, nu doar a celor de ordin militar. De asemenea, lucrarea de față și-a propus readucerea în prim plan academic a studiului fortificațiilor din zona de vest a României și punerea în valoare a informațiilor oferite de istoriografia maghiară. Astfel, în realizarea acestui studiu au fost analizate documente ale epocii care se regăsesc în cadrul unor colecții precum „Documenta Romaniae Historica” sau în cadrul Arhivei Naționale Maghiare (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), dar mai ales lucrări din istoriografia maghiară, reprezentative pentru istoria comitatului, precum cele ale lui Kozma Pál, care a scris prima monografie a comitatului Zarand, Sólyom-Fekete Ferencz, Orbán Kálmán sau ce două volume din „Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad” ale lui Márki Sándor.

Abstract: The fortress of Șiria played a particularly important role in the fortification system of Zarand County in the medieval period. Located in the south-western part of the county, the fortress underwent construction in several stages, from the 13th century (after the Mongol invasion -1241) to the 15th century, when it was under the rule of the Báthory family. The fortification was an important strategic point for controlling the trade and military routes in the region and was also the political and administrative centre of Zarand County from the second half of the 13th century until 1557.

Throughout the Middle Ages, this fortress experienced both, periods of rise and periods of decline, culminating in its ruin in the 18th century. Thus, as far as the periods of the rise of the fortress and its domain are concerned, the urbanium of 1525 provides enlightening information. According to this document, at the beginning of the 16th century the domain of the fortress of Șiria numbered 121 settlements (villages and fairs), 10 more than in the 15th century. According to the donation document of 1 August 1439 of the Hungarian king to the Serbian despot Gh. Brancovici, the domain of the city of Șiria had 110 villages at that time. The fortress was the centre of a landed estate which, in addition to the surrounding villages, also controlled gold, silver and pewter mines and gold and silver washeries in the domain's rivers.

The decline of the fortress and its domain is largely due to the political instability and struggles waged by the Hungarian royalty, then by the Habsburgs against the Ottomans. The first Ottoman occupation began in 1566 - 1567, when Pertaf Pasha's troops occupied Șiria. The Turks failed to assert control for a long period

of time, and the fortification was recaptured by the Christians 1595. However, the battles between Christians and Muslims contributed to the definitive decline of the fortress and its domain as they took place almost every year. At the beginning of the 17th century the fortress again came under Ottoman rule until the end of the century, when it was conquered by the Habsburgs. The occupation of the fortress by the rebels in 1784 prompted the Habsburg troops to bombard it with artillery, turning it into ruins and thus marking the end of the fortification at Șiria.

The present study aims to extend the analysis of the evolution of Șiria Fortress during the 14th-18th centuries, focusing not only on military aspects but also on social, political, and administrative aspects. Additionally, this work seeks to bring back to academic attention the study of fortifications in western Romania and highlight the information provided by Hungarian historiography. Thus, in the realization of this study, documents of the period found in collections such as "Documenta Romaniae Historica" or in the Hungarian National Archives (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), but especially works from Hungarian historiography, were analysed, representative for the history of the county, such as those of Kozma Pál, who wrote the first monograph of Zarand County, Sólyom-Fekete Ferencz, Orbán Kálmán or the two volumes of "History of Arad County and the Free Royal City of Arad" by Márki Sándor.

Evoluția cetății în secolele XIV-XV

Cetatea Șiria este menționată pentru prima dată într-un act emis la Vișegrad, în 8 septembrie 1331. În acest act este pomenită donația cetății împreună cu satele Siry (Șiria), Galsa (Galșa), Mesth (Mâsca), Fuzes și Appadsig și o moară pe apa Cigherului, făcută de către soția (văduva) magistrului Desideriu și fiul lor Heydruch, comitelui Anton.

Această mențiune din prima jumătate a secolului al XIV-lea cu privire la cetatea Șiria, ne indică faptul că anterior a funcționat aici o fortificație. Potrivit istoricilor, cetatea a fost construită cel mai probabil după invazia mongolă din 1241. De asemenea, pe baza cercetărilor arheologice întreprinse până în prezent, se poate concluziona că partea cea mai veche a acesteia, vizibilă și astăzi (partea cu donjonul și zidurile înconjurătoare de sud-est) cu toate construcțiile anexe, zidul înconjurător și o parte a corpului central, a fost construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹, perioadă de vârf în construcția unor

¹ Otto Greffner, *Cetatea Șiria*, Tipografia Arad, Arad, 1976, p. 26.

asemenea fortificații în Ungaria și Transilvania². Ulterior acestui eveniment, cetatea Șiria a fost menționată drept castru regal, având în frunte pe castelanul Anton, comite al Zarandului³.

În anul 1362, regele Ludovic de Anjou poruncește din Zagreb castelanului Șiriei, Andrei, fiul lui Dionisie, să meargă cu toți românii și cu alți oameni și slugi (*cum versis Olachis, aliisque populis et familis*), pedestri sau călăreți, pregătit ostășește (*more exercituantium*), împreună cu Benedict, comitele de Sătmăr și Maramureș, unde îi va spune omul său Nicolaus de Zudar, trimis la el⁴.

Această poruncă dată de regele Ludovic are o dublă semnificație. În primă instanță demonstrează importanța cetății și a domeniului său și faptul că acești castelani erau investiți cu autoritatea de a organiza trupele locale; în al doilea rând, demonstrează prezența românilor pe vastul domeniu al cetății și implicarea lor în activitățile militare.

Cetatea din Șiria apare mult mai frecvent în mențiunile documentare din secolul al XV-lea. Este de amintit pentru această perioadă statutul acesteia de cetate regală, dar și numele unor castelani regali, care adesea ocupă și funcția de comiți ai comitatului Zarand⁵. La începutul secolului al XV-lea, între anii 1404 – 1407, castelan al cetății din Șiria și comite al Zarandului a fost Dimitrie, fiul lui Vilkasin⁶. Într-un act care datează din 10 octombrie 1410 e menționat în calitate de castelan al Șiriei (*castelanus nostri*), magistrul Laurențiu din Arad, fiul lui Valentin, iar doi ani mai târziu, această funcție a ocupat-o Paul Derecskei⁷. În anul 1431 demnitatea de castelan al cetății din Șiria a

² László Geró, *Magyarország várépítése* [Ridicarea castelelor din Ungaria], Művelt Nép, Budapesta, 1955, p. 49.

³ Pál Kozma, *Zaránd vármegye leírása, Földirati, statistikai, és történeti leírása* [Descrierea comitatului Zarand, Descriere geografică, statistică și istorică], f.e., Cluj-Napoca, 1848, p. 113.

⁴ Antonius Fekete Nagy, Ladislaus. Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Sárkány-nyomda S. A, Budapesta, Cluj-Napoca, 1941, p. 162.

⁵ David Prodan, „Domeniul cetății Șiria la 1525”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie - Cluj*, nr. III, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 36-37.

⁶ Teodor Voștinăru, *Monografia comunei Șiria*, Fundația culturală “Ioan Slavici”, Arad, 1996, p. 216.

⁷ *Ibidem*, p. 217.

ocupat-o nobilul maghiar Orszag de Guth⁸.

Un moment important este dat de faptul că domeniul regal al cetății Șiria a trecut, în 1439, împreună cu 110 sate, târguri și sălașe, în posesia despotului Serbiei, Gheorghe Brancovici. La cetatea Șiriei, Gheorghe Brancovici instalează o garnizoană militară, având în frunte un comandant -voievodul Ștefan (Stepan)⁹. Vladislav I reia teritoriile dăruite despotului sârb sub pretextul că Brancovici, prin castelanul său, voievodul Stepan, l-a sprijinit pe regele minor, Ladislau V, ridicându-se alături de Andrei Bothos, comitele suprem al Timișului împotriva sa¹⁰. În 1444, cetatea Șiriei, cu întinsele sale domenii, inclusiv satele Galșa și Mâsca au ajuns sub stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, care în anul 1448 s-a instalat definitiv în domeniul cetății, confiscând toate bunurile despotului sârb¹¹. După moartea voievodului transilvănean, în 1456, este atestată documentar trecerea cetății Șiria în posesia fiului lui Iancu de Hunedoara, Matia Corvin, care a devenit și rege al Ungariei. Acesta din urmă a donat cetatea “pentru merite în luptele împotriva turcilor”, lui Mihai Szilagyi, unchiul său, fost guvernator al Regatului Maghiar. Deși în anul 1458 Szilagyi este arestat conform unui ordin al regelui maghiar, acesta va fi eliberat în 1459 și numit de către rege guvernator al Ardealului și căpitan al părților de sud. Cetatea Șiria, va rămâne în tot acest timp în posesia sa, chiar și în perioada de detenție pe care a petrecut-o într-unul din turnurile cetății. În anul 1464, cetatea și domeniul Șiriei au fost zălogite familiei nobiliare Báthory, iar ulterior au trecut în proprietatea lor deplină. Stăpânirea familiei nobiliare Báthory asupra cetății și domeniului acesteia durează până la mijlocul veacului al XVI-lea, fiind întreruptă de ocupația otomană¹². În acest secol al XV-lea fortificația cunoaște anumite modificări. Potrivit arheologilor,

⁸ Gyula Somogyi, *Arad szabad kiralyvaros es Arad varmegye kozsegeinek ieirasa (Descrierea orașului și comunelor comitatului Arad)*, vol. III, f.e., Arad, 1913, p. 239.

⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 36-38.

¹⁰ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Geografia istorică a Ungariei în perioada Huniazilor)*, vol. I, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta, 1890, p. 720-723.

¹¹ O. Greffner, *op. cit.*, p. 34.

¹² Vasile Faur, *Țara Zărandului*, Concordia, Arad, 2014, p. 21.

a doua etapă de construcție coincide cu perioada stăpânirii lui Iancu de Hunedoara, când sunt îngroșate zidurile și sunt construiți contraforții¹³. A treia etapă coincide cu perioada celei de-a doua jumătăți a veacului, timp în care cetatea se afla sub stăpânirea familiei Báthory, atunci când au fost construite corpul central de clădire și șanțul de apărare¹⁴.

Un document din anul 1494 prezintă situația din localitatea Șiria sub stăpânirea familiei Báthory¹⁵. Actul consemnează că frații Ștefan, Andrei și Gheorghe Báthory, împreună cu castelanii și oamenii lor au devastat văile din localitățile Lipova și Covăsânț. Totodată, în document apar și numele unor nobili și cnezi români de pe domeniul cetății precum: „Ladislas Moga, provizore castri Wilagosvar, item Ladislas wajvoda, Ladislas waivoda de Aranag, Rayko waivoda, Benedicto literato provizore dicti castri Wilagosvar”¹⁶.

Importanța acordată cetății Șiria (centrul administrativ al comitatului Zarand) în această perioadă este relevată și de faptul că, între anii 1485-1487, voievodul Transilvaniei, Ștefan Báthory rezidă mai mult timp în cetate și emite poruncile din cadrul acesteia¹⁷.

Domeniul cetății Șiria

Dimensiunile domeniului cetății Șiria sunt relevate de un document care datează din prima jumătate a secolului al XVI-lea, și anume urbariul din 1525. Deși nu e extrem de minuțios întocmit precum urbariile din secolele următoare, se numără printre cele mai vechi astfel de documente de pe teritoriul actual al României și oferă informații extrem de importante cu privire la așezările de pe cuprinsul domeniului mai sus menționat. În cadrul acestui urbariu sunt înscrise 121 de localități (sate, târguri), dar și toți supușii domeniului cu toate îndatoririle lor¹⁸. Astfel, poate fi observată o extindere a domeniului regal

¹³ Mircea Rusu, „Cetățile Aradului”, în *Ziridava*, nr. XII, Complexului Muzeal Arad, Arad, p. 160-170.

¹⁴ *Ibidem*, p. 170.

¹⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 68.

¹⁶ *Ibidem*, p. 69.

¹⁷ O. Greffner, *op. cit.*, p. 36.

¹⁸ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története* (Comitatul

al cetății Șiria cu încă 10 sate, față de secolul al XV-lea. Potrivit documentului donațional de la 1 august 1439 pentru despotul sârb Gh. Brancovici, domeniul cetății Șiria avea la acel moment în componență 110 sate¹⁹.

Dintre cele 121 de localități menționate de urbariul din 1525 ca făcând parte din domeniul cetății Șiria, printre cele mai mari erau: Șiria – 103 capi de familie (1 libertin, 2 equites libertine, 35 de jeleri, 51 de iobagi) la care se mai adaugă 14 în slujba curții; Galșa – 115 capi de familie (dintre care 4 menționați “liberi”); Baia de Criș – 69 capi de familie (unul din ei e notat a fi “liber”); Băița – e înscrisă cu 11 iobagi și 2 jeleri. Aceste localități, deși nu e menționat clar în urbariu reprezintă târguri (*oppidum*); aspect menționat în alte documente ale epocii²⁰.

Alte localități mai mari (sate) cu populație iobăgească numeroasă, menționate în urbariul din sec. al XV-lea sunt: Sârbii de Sus – 57 de capi de familie, la care se adaugă 10 sârbi fugiți din Sirmiu; Rișca – 46 capi de familie; Valea Brad – 39 capi de familie; Iacobini – 38 de capi de familie; Arăneagul de Jos – 37 capi de familie. Restul satelor au o cifră variabilă de aproximativ 30 de capi de familie.

În cadrul domeniului cetății Șiria au putut fi distinse și anumite subdiviziuni, domenii mai mici din care acesta se compune. Un prim astfel de domeniu mai mic este alcătuit din: 1. localitățile Șiria, Sârbii de Sus și de Jos, Galșa; 2. cel format din Baia de Criș și satele Țebea, Rișca, Caraciu, Țebea de Jos și Vălișoara; 3. Voievodatul (cel mare și cel mic) al lui Ștefan Moga – aparțin 45 de sate; 4. Ținutul Kapolna – aparțin de acesta 47 de sate; 5. Cele patru sate Arăneag (Felső Aranyagh, Zekes Aranyagh, Medwes Aranyagh, Also Aranyagh) și Chernez; 6. Cele cinci Cladova (Magyar Kalodwa, Kys Kalodwa, Kapolna Kalodwa, Diznos Kalodwa, Felse Kalodwa) și Zylwagh; 7. Sânmartin și Nădab cu alte trei sate și un praedium (sat pustiu)²¹.

Arad și orașul regal Arad), vol. I, Monographia-Bizottság, Arad, 1892, p. 61-63.

¹⁹ Idem, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története* (Comitatul Arad și orașul regal Arad), vol. II, Monographia-Bizottság, Arad, 1895, p. 124-126.

²⁰ *Ibidem*, p. 126-127.

²¹ *Ibidem*, p. 234-235.

Domeniul cetății Șiria (Șiria – reședința comitatului Zarand) are în total, în secolul al XVI-lea, 121 de localități în componență, cu 2038 de capi de familie²².

Structura socială a domeniului cetății Șiria

Analizând stratificarea socială a domeniului cetății, centru administrativ al comitatului Zarand, se pot distinge între cei aproximativ 8000 de supuși²³ mai multe categorii sociale, care se deosebesc între ele prin statutul economic, social și juridic pe care îl au supușii.

Prima categorie, atât ca importanță, cât și a numărului, o reprezintă iobagii. Aceștia sunt amintiți în cadrul urbariului de la 1525 ca fiind prezenți pe domeniul cetății, în număr de 1847, adică 90% din totalul populației²⁴. În cadrul celor 7 subdiviziuni care formează domeniul cetății Șiria, menționate anterior, situația iobagilor era următoarea:

Nr.	Subdiviziunea	Nr. iobagilor înscrși	% din total supuși pe subdiviziune
I	Șiria	203	63,4%
II	Baia de Criș	194	97%
III	Voiev. lui Moga	682	96,8%
IV	Ținutul Căpâlna	551	94,3%
V	Arăneag	113	95,7%
VI	Cladova	68	93,1%
VII	Sînmartin	36	92,3%
	Total	1847	

Reprezentarea procentuală a răspândirii iobagilor în cadrul celor 7 subdiviziuni care compun domeniul cetății Șiria²⁵.

Astfel, pe baza acestei reprezentări procentuale a răspândirii categoriei sociale a iobagilor în cadrul celor 7 subdiviziuni ale

²² *Ibidem*, p. 245.

²³ Eugen Ghiță, „Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul sec. al XVI-lea”, în *Studii de Istorie*, II-III, Editura Universității de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, 2007, p. 13-23.

²⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 42.

²⁵ G. Eugen, *op. cit.*, p. 18-21.

domeniului, se poate constata faptul că în prima subdiviziune procentul este mult mai scăzut (63,4%), față de celelalte 6 subdiviziuni, unde procentul iobagilor depășește 90%. Această diferență procentuală foarte mare a numărului de iobagi înscriși în prima subdiviziune, față de celelalte 6 nu reflectă realitatea de la acea vreme, decât în cazul Șiriei. În cazul acestei localități, conscrierea a beneficiat de o atenție specială, supușii fiind înscriși în mod regulat, categoriile sociale în acest caz fiind foarte bine delimitate. În restul subdiviziunilor domeniului, conscrierea supușilor nu beneficiază de aceeași atenție precum în prima diviziune, astfel că delimitarea categoriilor sociale nu este una foarte bine definită, la fel se întâmplă și în ceea ce privește numărul lor²⁶.

A doua categorie socială a domeniului cetății Șiria e reprezentată de jeleri, menționați de urbariul din 1525 în număr de 96 pe tot cuprinsul celor 121 de localități ale domeniului²⁷. Jelerii, cunoscuți și sub denumirea latină de *inquilini*, erau țărani lipsiți de sesie, de gospodărie proprie sau de orice mijloc de producție. În cele mai multe cazuri, jelerii nu aveau nici casă și locuiau în casa altora în schimbul plății în muncă sau în natură a unei chirii²⁸. În cazul jelerilor, a căror denumire din punct de vedere juridic nu era bine definită încă la începutul secolului al XVI-lea, nu erau precizate nici raporturile cu stăpânul feudal, pe al cărui pământ se afla, nici cu iobagii²⁹.

Din punct de vedere al numărului de jeleri înscriși în cele 7 subdiviziuni ale domeniului cetății, Șiria deține cel mai mare număr al înscrișilor (72), urmată de Baia de Criș, Voievodatul lui Moga, Ținutul Căpâlna, Arăneag, Cladova și Sânmartin, care împreună au înscris în secolul al XVI-lea 24 de jeleri. Situația e dată cel mai probabil de faptul că la fel ca în cazul iobagilor, la Șiria, înscrierea categoriilor sociale era una regulată, mult mai aproape de adevărul acelor vremuri³⁰.

²⁶ *Ibidem*, p. 13-23.

²⁷ M. Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 125.

²⁸ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 342-344.

²⁹ *Ibidem*, p. 343.

³⁰ D. Prodan, *op. cit.*, p. 42-23.

A treia categorie socială existentă pe domeniul cetății de la Șiria este cea a libertinilor. Această categorie, mult mai puțin numeroasă decât cea a iobagilor, mai puțin numeroasă chiar și decât cea a jelerilor, se împarte la rândul ei în mai multe subcategorii: libertini călare (*equites libertini*), în număr de 49; libertini înscriși simplu, sub denumirea de liberi, în număr de 26. Dintre aceștia din urmă, mai sunt înscriși domeniului cetății 2 liberi *ad castrum*, 9 liberi *pro aucupio* (păsărari) și un liber *per urboras* (dădea urbura minieră)³¹.

O categorie socială aparte a supușilor domeniului cetății Șiria o reprezintă cei 18 *familiares castri et castelli* (14 menționați la Șiria, 4 la Sârbii de Jos). Această categorie socială era reprezentată de oameni liberi sau nobili săraci, care puteau să se angajeze pe domeniile unui mare proprietar prin încheierea unui acord, în baza căruia, acestor *familiares* li se asigura întreținerea și protecția juridică, în schimbul jurământului de credință și a prestării de servicii administrative, aulice, militare etc. Cea mai mare parte a acestor familiare au avut notat în dreptul lor denumiri precum: *servitor castri*, *mercenarius* (5 dintre ei) sau *ortulanus* (grădinar). Toți acești *familiares* menționați anterior se găseau în slujba cetății Șiria, în subordinea castelanului³².

Starea materială și dărilor supușilor domeniului Șiria

Urbariul din 1525 cuprinde și informații cu privire la viile și vitele din câteva localități ale domeniului, fapt care oferă indicii și asupra stării materiale ale supușilor domeniului³³. În Șiria, 46 de iobagi și 33 de jeleri sunt deținători de viță-de-vie, cu excepția a doar 6 iobagi și 2 jeleri. De asemenea 32 de iobagi dețin în proprietate boi într-un număr care variază între 1 și 8 animale și oi, la alți doi iobagi. Iobagii din localitatea Șiria dețin inclusiv cai. Potrivit urbariului mai sus menționat, 11 iobagi dețin de la 1 până la 5 cai. Sub raportul acesta al animalelor și viței-de-vie, supușii cei mai înstăriți regăsindu-se în perimetrul localității Șiria, care deține de altfel și statutul de târg³⁴. În

³¹ M. Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 129.

³² D. Prodan, *op. cit.*, p. 42-43.

³³ T. Voștinaru, *op. cit.*, 150-160.

³⁴ *Ibidem*, p. 162.

Sârbii de Jos și Sârbii de Sus, la fel ca în târgul de la Șiria, sunt consemnați iobagi și jeleri care dețin în proprietate boi, cai, oi și capre (turme care numără de la 40 până pe la aproximativ 200 de animale)³⁵.

Există în schimb în cadrul domeniului cetății Șiria și supuși care nu dețin nici viță-de-vie, nici boi pentru jug ori cai sau oi. Cu toate acestea însă, situația materială a supușilor de pe domeniul cetății Șiria este una bună, chiar și în afara târgurilor, în sate, acolo unde și unii jeleri reușesc să atingă o stare materială mai bună³⁶. Datorită varietății atât de mari a situațiilor existente între categoriile sociale ale domeniului, sarcinile și dările supușilor sunt și ele extrem de variate.

Spre exemplu, despre libertinii călare (*equites libertinii*), în documentele epocii este menționat faptul că ei pot fi buni iobagi, dar cu toate acestea ei nu prestează nicio slujbă iobăgească obișnuită, aceștia fiind dați de castelani serviciului cetății³⁷.

În ceea ce îi privește pe ceilalți iobagi ai domeniului, cei cu sesie, lor li se percepea taxa obișnuită de un florin, așa numita taxă de Sânmihai, care a crescut gradual, pe parcursul trecerii timpului. Tot în acest registru al taxelor e de menționat și faptul că fiecare iobag și jeler de pe cuprinsul domeniului, care deținea vie, achita la cules o taxă denumită nona (a noua), un pui și o pâine drept taxă pentru provizor. Nona era achitată de iobagi și din culturile semănate primăvara sau toamna, acestea aparținând de castelani³⁸. Iobagii și jelerii din Șiria mai plăteau o taxă bănească anuală, de 4 florini, taxa simbriașilor (*quod beres penz dicitur*). Acești simbriași erau cel mai probabil oamenii curții (cei numiți mercenari), de care era nevoie în economia domeniului și pe care ceilalți supuși îi plăteau pentru a fi scutiți de munci agricole și cărăușii³⁹. În cadrul domeniului exista și o taxă de pădure, acestea aparținând cetății, de 8 dinari pentru un cal sau un bou, dar și o taxă de vamă. La Șiria exista în secolul al XVI-lea o vamă de uscat, pentru care se percepea 1 dinar de pedestru, 2 dinari pentru

³⁵ Csánki Dezső, *op. cit.*, p. 720-723.

³⁶ D. Prodan, *op. cit.*, p. 43-45.

³⁷ *Ibidem*, p. 45-50.

³⁸ *Ibidem*, p. 52.

³⁹ *Ibidem*, p. 54-56

un călăreț, 4 dinari pentru un car gol și 8 dinari pentru un car încărcat⁴⁰.

Șiria în perioada dominației otomane (1566-1693)

Începând cu deceniul al doilea al secolului al XVI-lea, centrul administrativ al comitatului Zarand, cetatea Șiria, a fost supus unor presiuni datorate atacurilor otomane, care s-au intensificat odată cu anul 1541, ceea ce a și condus la cucerirea ei, în 1566. Astfel, în a doua parte a secolului al XVI-lea, între anii 1552-1595, comitatul Zarand se rupe în două, partea de apus, până la Hălmagiu intră sub dominație otomană și este organizată ca sangeac, centrul administrativ fiind mutat la Ineu⁴¹ iar zona montană, de la Hălmagiu până la Brad a rămas sub administrația Principatului Transilvaniei, fiind alipite comitatului Hunedoara⁴². O conscripție care datează din anul 1565 menționează constituirea nahiei Ineului, apărută prin cucerirea de către turci a ultimelor părți din comitatul Zarand⁴³. Tot aici se menționează și acțiunea begului Halul, de transformare a nahiei de Ineu în sangeacul de Ineu și Pâncota, cu reședința la Ineu, parte din Vilaietul Timișoarei⁴⁴. Sangeacul a făcut parte din vilaietul Timișoarei până în anul 1595, apoi pentru o perioadă de câteva decenii a aparținut principatului Transilvaniei. De la mijlocul secolului al XVII-lea, zona Zarandului fost reintegrată între teritoriile otomane, unde va rămâne până la finalul aceluia veac⁴⁵.

Cetatea Șiria devine sub administrație otomană o fortificație de graniță cu Transilvania, o verigă importantă în sistemul de apărare al noului stăpân la nord de Mureș⁴⁶. În secolul al XVI-lea, documentele

⁴⁰ T. Voștinăru, *op. cit.*, p. 200.

⁴¹ Cornelia Bodea, „Cetatea Deznei”, în *Hotarul Cultural Artistic*, anul IV, Nr. 2, f.e., Arad, 1937, p. 88.

⁴² Pavel Tripa, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Emia, Deva, 2007, p. 19.

⁴³ Eugen Glück, „Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu”, în *Ziridava*, nr. XIII, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1981, p. 141.

⁴⁴ Ferenc Csorján, „Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoarei”, în *Studii și comunicări, Seria istorie-etnografie-artă*, XVII-XXI/II, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005, p. 23.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 24-25.

⁴⁶ O. Greffner, *op. cit.*, p. 45.

vremii menționează prezența la Șiria a unei garnizoane otomane, care număra 37 de oameni și care era împărțită în două grupe:

1. **Azapi** – infanteriști mahomedani și martalogi în număr de 16. Aceasta era condusă de aga Jussuf și de locțiitorul său, Kiaia Kundaverdi.
2. **Pedestrii** – un fel de mercenari aflați în solda otomanilor, formată din soldați ce nu erau musulmani. Aceasta era compusă din 17 oameni (martalogi) și era condusă de aga Hassan și căpitanul Radjeb Ali. Această formație de luptă a primit drept leafă pentru anul 1591 suma de 65.320 akce, adică 2340 de florini și 70 de creițari, care echivalează cu 544,2 galbeni⁴⁷.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, dominația otomană asupra cetății Șiria este întreruptă de acțiunile militare întreprinse de armatele creștine transilvănene și românești, conduse de Mihai Viteazul⁴⁸. Trupele transilvănene, sub comanda lui Gheorghe Borbély au reușit în urma unui asediu îndelungat să recucerească cetatea Ineului, la data de 22 octombrie 1599. În același an, la data de 5 noiembrie, trupele conduse de Gh. Borbély, au cucerit și cetatea Șiria⁴⁹. Revenirea creștină este de scurtă durată, până în toamna anului 1605, atunci când aceasta este recucerită de trupele otomane. Castelanul Ineului, Petneházy, a încercat în anul 1606 recucerirea cetății Șiria, pe care a atacat-o fără succes folosindu-se de artileria cetății Ineu. În anul 1609 creștinii întreprind o nouă încercare de cucerire a cetății, care se încheie la fel precum cea a castelanului Ineului din 1606.

Ca urmare a acestor acțiuni ofensive ale creștinilor de recucerire a cetății, care reprezenta la acel moment cel mai înaintat punct al stăpânirii turcești înspre Zarand, otomanii au consolidat sistemul de apărare prin înzestrarea acesteia cu piese de artilerie⁵⁰.

La începutul secolului al XVII-lea, cetatea Șiria reprezenta cel mai înaintat punct al dominației otomane în zona Zarand (cetatea Ineu

⁴⁷ M. Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 331.

⁴⁸ O. Greffner, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁹ M. Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 19-20.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 53.

era încă în posesie creștină), căruia i-au fost aduse îmbunătățiri ale sistemului defensiv. Desele confruntări dintre creștini și otomani pentru această fortificație, nu fac altceva decât să contribuie la decăderea ei. În anul 1613, principele Gabriel Báthory, folosindu-se din nou de tunurile Ineului, bombardează pentru două săptămâni cetatea Țiria fără să o poată cucerii⁵¹. Aceste lupte au continuat cu intermitențe în jurul cetății, iar pentru a le pune capăt, în anul 1634, principele Gheorghe Rákoczy trimite o delegație în frunte cu Gheorghe Appafy pentru a negocia cu otomanii. Aceste acțiuni s-au desfășurat la Țiria, fără să se ajungă la vreun acord. Pentru scurt timp, între anii 1650-1657, cetatea Țiria revine sub stăpânire creștină. În 1658, marele vizir Mehemt Kóprüli, alături de oastea de la Buda a organizat o amplă acțiune ofensivă asupra Transilvaniei, care s-a soldat cu cucerirea la 2 septembrie 1658 a cetății Ineului, apoi a Țiriei. Odată cu fortificațiile din Zarand, în stăpânirea otomanilor au ajuns și cetățile Lugojului, Caransebeșului și în 1660, cetatea Oradiei⁵². Cetatea Țiria a rămas sub dominație otomană până în anul 1693, când trupele austriece conduse de Siegbert Heister își impun autoritatea asupra acesteia⁵³.

În ce privește situația supușilor de pe cuprinsul domeniului cetății, nu există date concrete care să ilustreze în mod cert îndatoririle acestora față de noul stăpân. Situația acestora poate fi dedusă însă dintr-o plângere adresată marelui vizir Mehmet Sokollu, în care a fost solicitată îmbunătățirea situației lor, protecție față de nedreptățile demnitarilor turci și față de jafurile comise în cetate⁵⁴.

Însemnările de călătorie ale lui Egliya Celebi Efendi despre zonele Banat și Ardeal, care descriu cetatea din Țiria în felul următor: „Cetatea Țiriei e clădită de craiul numit Laios (Lagus). Ahmed pașa, vizirul al II-lea, a cucerit-o în anul 959 (1552), pe vremea lui Suleyman han și a izgonit populația din ea. În prezent se află la hotarul sanjeacului Ineu. Este o cetate solidă, din piatră și e ridicată pe o

⁵¹ *Ibidem*, p. 58.

⁵² Ion Totoiu, „Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana”, în *Studii de istorie*, nr. 1, f.e., București, 1960, p. 11.

⁵³ Fábian Gábor, *Arad Vármegye leirása (Descrierea comitatului Arad)*, Egyetem Nyomtató Intézetében, Budapesta, 1835, p. 78-79.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 81.

stâncă roșie, strălucitoare. E micuță ca un cuib de șoimi. În partea de apus a cetății se vede, la o depărtare de 3 conace, cetatea Gyula, iar spre miază-noapte cetatea Ineu. Ea a fost împresurată de câteva ori de dușmani și până la urmă a căzut în mâinile lor. Dușmanii au stăpânit-o exact 60 de ani; totuși nu a putut scăpa de armele atacurilor date de oștenii Islamului. În cetate se găseau 60 de case, o geamie și un hambar; altfel de clădiri nu mai sunt. Are o singură poartă care dă spre răsărit. Nu are centru și alte construcții de binefacere. În fața porții acestei cetăți Lagos se află locul de pelerinaj al martirilor”⁵⁵.

Începând cu anul 1693, cu impunerea noii administrații la Șiria (cea austriacă), cetatea începe să-și piardă treptat importanța strategică. Acest lucru s-a datorat și perioadelor de conflict la care a fost supusă în timpul dominației otomane, însă această decadentă a cetății se datorează în primul rând evoluției tehnicii militare. Cetățile din piatră nu mai constituiau în secolele XVII-XVIII, acele fortificații impunătoare, impenetrabile și de temut din perioada Evului Mediu.

Începând cu 1699, Consiliul de război austriac a dispus înființarea unor unități grănicerești pe Mureș. Conform dispozițiilor organelor militare, în conformitate cu dispozițiile Consiliului de Război, au fost stabilite următoarele centre grănicerești: Cenad, Nădlac, Arad, Glogovăț, Semlac, Pecica, Păuliș, Șoimoș și Șiria⁵⁶. Cetatea Șiria este abandonată în anul 1702 de către garnizoana militară austriacă, care impută lipsa apei și zidurile șubrede ale cetății. De la această dată începe decadența finală a cetății, care a mai fost menționată pe parcursul vremii de personalități precum Mathias Bell (1779), dar tot în ipostaza de ruină. Documentele epocii menționează la Șiria, în această perioadă un pluton compus din 51 de oameni, un căpitan, un vice-căpitan și un preot. Acest număr a crescut până în 1720, la o cifră de 216 persoane, fapt care ar sugera o creștere a importanței fortificației, însă decăderea a fost inevitabilă, deoarece în urma păcii de la Passarowitz din 1718, prin care Banatul a trecut în stăpânirea austriacă, dispărea granița cu otomanii din zona Zarand, ceea ce,

⁵⁵ Csánki Dezső, *op. cit.*, p. 720-723.

⁵⁶ Franz Vanicsek, *Spezial Geschichte der Militargrenze (Istoria specială a frontierei militare)*, vol. I, f.e., Viena, 1875, p. 117-151.

evident, a marcat abandonarea fortificației de la Șiria de către austrieci⁵⁷. Pe parcursul secolelor XVIII-XIX cetatea a fost mereu menționată ca fiind în stare de ruină, care servea uneori ca loc de refugiu pentru haiduci sau răsculați.

Bibliografie

- Antonius, Fekete Nagy, Ladislaus, Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Sárkány-nyomda S. A, Budapesta, Cluj-Napoca, 1941.
- Bodea, Cornelia, „Cetatea Deznei”, în *Hotarul Cultural Artistic*, anul IV, Nr. 2, f.e., Arad, 1937, p. 85-92.
- Csánki, Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Geografia istorică a Ungariei în perioada Huniazilor], vol. I, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta, 1890.
- Csortán, Ferenc, „Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoarei”, în *Studii și comunicări, Seria istorie-etnografie-artă*, XVII-XXI/II, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005, p. 11-38.
- Fábian, Gábor, *Arad Vármegye leirása* [Descrierea comitatului Arad], Egyetem Nyomtató Intézetében, Budapesta, 1835.
- Faur, Vasile, *Țara Zărandului*, Concordia, Arad, 2014.
- Franz, Vanicsek, *Spezial Geschichte der Militargrenze* [Istoria specială a frontierei militare], vol. I, f.e., Viena, 1875.
- Ghiță, Eugen, „Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul sec. al XVI-lea”, în *Studii de Istorie*, II-III, Editura Universității de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, 2007.
- Glück, Eugen, „Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu”, în *Ziridava*, nr. XIII, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1981, p. 131-148.
- Greffner, Otto, *Cetatea Șiria*, Tipografia Arad, Arad, 1976.
- Gyula, Somogyi, *Arad szabad királyvaros es Arad varmegye kozsegeinek ieirasa* [Descrierea orașului și comunelor comitatului Arad], vol. III, f.e., Arad, 1913.
- László, Geró, *Magyarország várépítése* [Ridicarea castelelor din Ungaria], Művelt Nép, Budapesta, 1955.
- Márki, Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város tortenete* [Comitatul Arad și orașul regal Arad], vol. I, Monographia-Bizottság, Arad, 1892.
- Idem, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története* [Comitatul Arad și orașul regal Arad], vol. II, Monographia-Bizottság, Arad, 1895.
- Pál, Kozma, *Zaránd vármegye leirása, Földirati, statistikai, és történeti leirása* [Descrierea comitatului Zarand, Descriere geografică, statistică și istorică], f.e., Cluj-Napoca, 1848.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 161.

- Prodan, David, „Domeniul cetății Șiria la 1525”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie - Cluj*, nr. III, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 37-103.
- Rusu, Mircea, „Cetățile Aradului”, în *Ziridava*, nr. XII, Complexului Muzeal Arad, Arad, 1980, p. 160-170.
- Totoiu, Ion, „Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana”, în *Studii de istorie*, nr. 1, f.e., București, 1960, p. 5-33.
- Tripa, Pavel, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Ienopolei*, Emia, Deva, 2007.
- Voștinaru, Teodor, *Monografia comunei Șiria*, Fundația culturală “Ioan Slavici”, Arad, 1996.